Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та археології
Наукове товариство студентів та аспірантів

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць молодих істориків

2026,
Випуск 11(15)

УДК 94(477)(066)
Д72

Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 1 від 28 серпня 2026 р.)

Редакційна колегія:
Вєтров І. Г. – кандидат історичних наук, доцент;
Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;
Жолоб М. П. – кандидат історичних наук, доцент;
Мелещенко Т. В. – кандидатка історичних наук, професорка;
Перепелюк О. М. – докторка філософії (історія та археологія), доцентка;
Потильчак О. В. – доктор історичних наук, відповідальний редактор та упорядник.

Рецензенти:
О. П. Реєнт – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. О. Салата – докторка історичних наук професорка;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра всесвітньої історії та археології; історичний ф-т; УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ: Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2026. Вип. 11(15). 243 с. Електронне видання.

У збірнику публікуються матеріали пленарного та секційних засідань XV Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс», що відбулася в УДУ імені Михайла Драгоманова 22 травня 2026 р.

У доповідях та повідомленнях учасників конференції висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної та світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

© Драгоманівські історичні студії, 2026
© Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2026

УДК 94(477)«1930/1939»:323.28:323.15:2

Михайло ЖОЛОБ
доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент, м. Київ

ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ РЕПРЕСІЙ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ ВІРУЮЧИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ У 1930-Х РОКАХ*

* Доповідь підготовлено в рамках виконання проєкту держбюджетного фундаментального наукового дослідження на тему: «Деміфологізація національного історичного наративу в інформаційному просторі та суспільному дискурсі України (1991-2024 рр.)». Наказ МОН України від 25 лютого 2025 р. № 369. Державний реєстраційний номер: 0125U001518.

Анотація. У доповіді проаналізовано механізми міфологізації радянською владою репресій проти віруючих національних меншин України у 1930-х роках. Досліджено способи ідеологічного виправдання переслідувань через підміну понять, формування образу «ворога народу», ототожнення релігійних громад з іноземними державами та маніпуляцію фактами. На основі архівних матеріалів показано етноконфесійний характер репресій і здійснено критичне переосмислення радянських пропагандистських наративів.

Ключові слова: радянські репресії, національні меншини, віруючі, деміфологізація, пропаганда, релігійна політика, СРСР, Україна, 1930-ті роки.

Mykhailo ZHOLOB**,** Associate Professor at the Department of World History and Archaeology, Faculty of History, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University; Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Associate Professor, Kyiv

Demythologizing the Issue of Soviet Repression against Believers from Ukraine's National Minorities in the 1930s

Abstract. The presentation analyzes the mechanisms through which the Soviet authorities mythologized the repression of believers belonging to Ukraine's national minorities in the 1930s. It examines the methods used to provide ideological justification for persecution, including the substitution of concepts, the construction of the image of the "enemy of the

people," the identification of religious communities with foreign states, and the manipulation of facts. Drawing on archival materials, the presentation demonstrates the ethno-confessional nature of the repression and offers a critical reassessment of Soviet propaganda narratives.

Keywords: Soviet repression, national minorities, believers, demythologization, propaganda, religious policy, USSR, Ukraine, 1930s.

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці дедалі більшої актуальності набуває проблема деміфологізації радянського минулого. Однією з важливих, але тривалий час замовчуваних тем є репресії проти віруючих національних меншин України у 1930-х роках. Радянська влада не лише здійснювала системні переслідування, а й створювала ідеологічні конструкції, покликані виправдати ці дії та приховати їхню справжню сутність.

Мета – показати механізми міфологізації радянською владою репресій проти віруючих національних меншин України у 1930-х роках та здійснити їх критичну деконструкцію.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто зазначити, що репресії проти віруючих подавалися не як утиски за релігійною ознакою, а як складова «класової боротьби». У межах офіційного дискурсу віруючі різних конфесій – католики, протестанти, іудеї та інші – трактувалися як «вороги народу», «контрреволюційні елементи» або «соціально небезпечні групи». Така підміна понять дозволяла приховати релігійний характер переслідувань і представити їх як необхідний захід у боротьбі за соціалізм.

Важливим інструментом міфологізації стало також ототожнення релігійних спільнот із «ворожими державами». Представників національних меншин часто звинувачували у шпигунстві або співпраці з іноземними розвідками. Так, католиків асоціювали з Польщею, а протестантів із Німеччиною. У такий спосіб репресії набували вигляду заходів із забезпечення державної безпеки, а не порушення прав людини.

Показовим джерелом, яке демонструє механізми радянської викривленого бачення на репресії є архівна справа, що міститься в Державному архіві Житомирської області. Вона містить датований 16 травня 1933 р. обвинувальний висновок щодо «контрреволюційної діяльності» кількох жителів села Хмелівка Шепетівського району польської національності.

У тексті слідства зазначається, що серед польського населення були поширені релігійні гуртки, організовані під впливом католицького духовенства. Сам факт участі молоді в релігійних зібраннях трактувався органами ДПУ як «антирадянська агітація». Особливо показовим є те, що

слідство розглядало небезпечними навіть культурні чи молодіжні форми активності – «ігри, танці» та зустрічі, які нібито використовувалися для «втягнення молоді» у ворожу діяльність.

Документ чітко демонструє характерну для радянської влади підміну понять: релігійна самоорганізація польської громади подавалася не як реалізація права на свободу віросповідання, а як діяльність контрреволюційної організації. При цьому використовувалася типова пропагандистська лексика: «куркульські елементи», «антирадянська діяльність», «вплив польського духовенства». Таким чином влада створювала образ внутрішнього ворога, який нібито діє під прикриттям релігії.

Архівний матеріал також підтверджує тезу про етноконфесійний характер репресій. У справі акцентується саме польське походження обвинувачених і їхня належність до католицького середовища. Це свідчить про те, що радянська влада сприймала релігійну ідентичність національних меншин як потенційну політичну загрозу [1, арк. 73].

Ще одним важливим елементом радянського наративу був міф про «добровільну відмову від релігії». Пропаганда наполягала, що закриття храмів і ліквідація релігійних громад відбуваються за ініціативою самих трудящих, які нібито звільняються від «релігійних забобонів». Насправді ці процеси супроводжувалися адміністративним тиском, переслідуваннями та насильством.

Щоб унаочнити успіхи боротьби з релігією шляхом закриття синагоги, костьолу чи кірхи, ініціатори ліквідації релігійних громад посилалися на появу значної кількості атеїстів серед місцевих жителів. Так, восени 1930 р. в місті Калюс Ново-Ушицького району на вимогу «працюючого єврейського населення» зачинено синагогу Клюз Хеселева. Прийняте рішення, як стверджували комуністи, нібито стало наслідком успішно проведеної антирелігійної пропаганди місцевими культурно-просвітницькими установами, в ході якої «перевиховані віруючі маси прийшли до висновку, що молитовня їм непотрібна» [2, арк. 8].

Не менш показовою була й демонізація духовенства. Священнослужителів зображували як експлуататорів, шкідників і носіїв антирадянських настроїв. Це створювало у суспільній свідомості образ ворога, що виправдовувало арешти, заслання та фізичне знищення представників духовного стану. До прикладу, весною 1935 р. на Одещині до кримінальної відповідальності було притягнуто «групу німців-ксьондзів», яка нібито маючи зв’язок із «фашистськими центрами» пропагувала нацистські ідеї та «вербувала агентуру в німецьких колоніях» [3, с. 103].

Суттєву роль у формуванні викривленого уявлення про події відігравало замовчування та фальсифікація інформації. Офіційна статистика репресій була недоступною або свідомо спотвореною, архіви залишалися закритими, а в навчальній літературі тема або ігнорувалася, або подавалася у спрощеному й ідеологізованому вигляді. Водночас використовувалася специфічна мова, яка маскувала реальність: замість «репресій» говорили про «боротьбу з пережитками минулого».

У підсумку формувався образ Радянського Союзу як прогресивної держави, що нібито несе просвіту й звільняє суспільство від «темряви» релігії. У цьому контексті віруючі національні меншини постали як відсталі групи, які потребують перевиховання, а не як жертви державного насильства.

Висновки. Отже, навмання спотворене бачення репресій було складовою ширшої пропагандистської стратегії, спрямованої на легітимацію політики радянської влади. Вона включала підміну понять, створення образу ворога, маніпуляцію фактами та системне замовчування. Сучасна деміфологізація цих процесів передбачає критичний аналіз джерел, відкриття архівів і переосмислення усталених у часи існування СРСР наративів. Лише таким чином можна відновити історичну правду та належно оцінити масштаби й наслідки репресій проти віруючих національних меншин в Україні.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Житомирської області. Ф. Р-5013. Оп. 2. Спр. 27419.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 204.

3. Чирко Б. В. Нацмен? Значить ворог: Проблеми національних меншин в документах партійних і радянських органів в 20 – 30-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* 1995. № 1/2. С. 95-110.